

Article

Legal framework for citizen participation: regulation and reformGantsooj Badnaa ^{1*}

¹ Department of Public administration, Graduate School of Governance and Management, National Academy of Governance, Ulaanbaatar, Mongolia

*Corresponding author: gantsooj@naog.gov.mn

 <https://orcid.org/0009-0006-4953-5366>

Received: 01 November 2025

Accepted: 12 December 2025

Published online: 31 December 2025

Abstract

In Mongolia, the foundational principles for strengthening citizen participation, originating with the 1992 Constitution, began to develop more rapidly in the 2010s. Over the past decade, the emergence of modern participation infrastructure and reforms of legal institutions has created a new environment for civic engagement. According to United Nations assessments, Mongolia's e-government has advanced rapidly, with significant growth in online services and digital participation capacity in recent years, thereby expanding the technical opportunities for public involvement in policy-making processes. However, citizen participation in legislative process remains largely formalistic, and the institutional mechanisms for officially incorporating citizens' input are weak, which limits the effectiveness of genuine engagement. Therefore, this paper proposes the legal codification of participation standards, reporting, accountability, and incentive mechanisms; the establishment of detailed procedures to ensure opportunities for local direct democracy; and the improvement of equitable access to digital participation and its supporting legal regulations.

Keywords: Citizen participation, direct democracy, deliberative democracy, e-government, e-participation

© 2025, Author(s). CC BY-NC 4.0. This license enables reusers to distribute, remix, adapt, and build upon the material in any medium or format for noncommercial purposes only, and only so long as attribution is given to the creator.

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Иргэдийн оролцооны эрх зүйн орчны зохицуулалт ба шинэчлэл

Баднаагийн Ганцоож¹

¹ Удирдлагын академийн Удирдахуйн ухааны сургууль, Төрийн захиргааны тэнхим, Улаанбаатар хот, Монгол улс

Хураангуй

Монгол Улсад 1992 оны Үндсэн хуулиас эхтэй иргэдийн оролцоог бэхжүүлэх суурь үзэл баримтлал 2010-аад оноос эрчимтэй хөгжиж ирсэн бөгөөд сүүлийн 10 гаруй жилд орчин үеийн оролцооны дэд бүтэц болон эрх зүйн институцийн шинэчлэл зэрэгцэн өрнөснөөр шинэ нөхцөл байдал бүрдсэн билээ. НҮБ-ын дүнгээр Монгол Улсын цахим засаглал эрчимтэй ахиж, онлайн үйлчилгээ, цахим оролцооны чадавх сүүлийн жилүүдэд огцом өссөн нь бодлогын үйл явц дахь оролцоог техникийн хувьд өргөжүүлэх боломжийг нэмэгдүүлжээ. Гэсэн ч хууль тогтоох үйл явцад иргэдийн оролцоо ихэвчлэн формаль байдалтай, иргэдийн санал тусгах албан баталгааны тогтолцоо сул байгаа нь бодит оролцооны үр нөлөөг хязгаарлаж байна. Иймд тус өгүүлээр оролцооны стандарт болон тайлагнал, хариуцлага, урамшууллыг багцлан хуульчлах, орон нутгийн шууд ардчиллын боломжуудыг нарийвчилсан журмаар баталгаажуулах, цахим оролцооны тэгш хүртээмж ба эрх зүйн дагалдах зохицуулалтыг сайжруулахыг санал болгож байна.

Түлхүүр үг: Иргэдийн оролцоо, шууд ардчилал, зөвлөлдөх ардчилал, цахим засаглал, цахим оролцоо.

Оршил

Иргэдийн оролцоо нь төлөөллийн ардчиллыг шууд болон зөвлөлдөх ардчиллын хэлбэрүүдээр баяжуулан, бодлогын чанар, хууль эрх зүйн шийдвэрийн легитим шинжийг нэмэгдүүлэх институцийн чухал механизм юм. Шууд ардчилал нь референдум, иргэдийн санаачилга, эргүүлэн таталт зэрэг арга хэрэгслийг, зөвлөлдөх ардчилал нь мэдээлэл суурьтай хэлэлцүүлэг, олон талт байр суурийн тэнцвэртэй оролцоог чухалчлан үздэг билээ. Монгол Улсын Засгийн газраас төвлөрлийг сааруулах, төрийн байгууллагуудаас иргэдэд үзүүлэх үйлчилгээ, ардчилал, засаглалын үйл явц дахь иргэдийн оролцоог дэмжиж идэвхжүүлэх, энэ чиглэлээр орон нутгийн байгууллагуудаас явуулж буй үйл ажиллагааг сайжруулж боловсронгуй болгох талаар олон талтай, тодорхой бодлого, хууль тогтоомжийг боловсруулан хэрэгжүүлж байна. Монгол Улсад эдгээрийн эрх зүйн тусгал нь Үндсэн хуулийн 3, 57, 59, 60, 62 дугаар зүйлүүд болон 1995 оны Ард нийтийн санал асуулгын тухай, 2017 оны Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай, 2020 оны “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай” шинэчилсэн хуулиудаар тодорхойлогдоно (Сүнжид, 2019; Уртнасан, 2015).

Энэ нь нийгэм, улс төр, эдийн засаг, соёлын хөгжил, бүхэлдээ манай орны цаашдын хөгжил дэвшилд нэн чухал үүрэг, ач холбогдолтой байна (Зүльфикар С, 2016). Иргэдийн оролцооны бодит боломжийг бүрдүүлэх, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох чиглэлээр өнгөрсөн хугацаанд бодлого, шийдвэр, хууль тогтоомжууд цөөнгүй гарчээ.

Сүүлийн 10 орчим жилд шийдвэр гаргах үйл явцад иргэдийн оролцоог үр дүнтэй хангах, иргэний идэвхийг нэмэгдүүлэх зохицуулалт бүхий хэд хэдэн хууль тогтоомжууд батлагдан хэрэгжиж байна. Тухайлбал, Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай (2011), Шилэн дансны тухай (2015), Нийтийн сонсголын тухай (2015), Хууль тогтоомжийн тухай (2015), Захиргааны ерөнхий хууль (2015), Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай

(2017), Төрийн албаны тухай хуулийн нэмэлт өөрчлөлт (2017), Залуучуудын хөгжлийг дэмжих тухай (2017) зэрэг хуулиуд батлагдан хэрэгжиж байна (Энхцэцэг Д, 2020). Иргэний оролцооны зохицуулалт бүхий хууль тогтоомжийн судалгаанаас үзэхэд үечлэлийн хувьд 1992 оны Үндсэн хууль батлагдсаны дараа 10 жилд 25, 2002-2011 онд 35 хууль, 2012 оноос хойш 121 хууль батлагдсанаас (НҮТББ, 2019) харахад тооны хувьд байнга өссөн үзүүлэлтийг харж болохоос гадна сүүлийн 7 жилд батлагдсан 121 хуульд иргэний оролцооны чанарт ихээхэн дэвшил авчирсан хуулиуд хамаарч байна (Сүнжид Д, 2019).

Мөн 1992 оны Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалд суурилан Монгол Улсын хууль тогтоомж болон бодлогын баримт бичигт иргэний оролцоог нэг тулгуур зарчим болгон баримталж байна. Үүний илрэл нь 1992-2012 оны хооронд 20 жилийн хугацаанд 60 хуульд иргэний оролцоог зохицуулсан бол сүүлийн 2012 оноос хойш 7 жилийн хугацаанд 121 хуульд заасан тооны төдийгүй сүүлийн долоон жил батлагдсан хуулийн чанарын ахиц дэвшлийг нэр бүхий хууль, түүний хэрэгжилтийн байдлаас тодорхой харж болохыг доктор, дэд профессор Д.Сүнжид 2019 онд Удирдлагын академиас зохион байгуулсан “Иргэний оролцоо” чуулганд хэлэлцүүлсэн илтгэлдээ тэмдэглэсэн байна.

Сүүлийн жилүүдэд иргэдийн оролцооны эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд судалгааны ажлууд цөөнгүй хийгдсэнээс “Иргэдийн оролцооны ойлголт, түүний эрх зүйн орчин” (2017), “Монгол Улсын хуулиуд дахь иргэний оролцооны талаарх зохицуулалтын хэрэгжилтэд хийсэн хяналт шинжилгээ” (2018) зэрэг судалгааны үр дүнгүүдийг дэлгэрүүлж үзэж болох юм. Энд дээрх судалгааны ажлуудын үр дүнг тоймлох үүднээс 2019 оны 12 дугаар сард Удирдлагын академи дээр зохион байгуулагдсан “Иргэний оролцоо чуулган”-д доктор, дэд профессор Д.Сүнжидийн хэлэлцүүлсэн илтгэлээс хамаарах хэсгийг дэлгэрүүлж үзье. 2018 оны 10 дугаар сарын 2-ны байдлаар Монгол Улсын хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хуульд иргэний оролцооны зохицуулалт бүхий нийт 181 хуульд иргэний оролцоотой зохицуулалтын 860 заалт эсхүл хэсэг байна гэдгийг түүвэрлэжээ.

Эдгээр хуульд заасан зохицуулалтыг иргэний оролцооны таван төрлөөр эзлэх хувийг харуулбал мэдээлэх 30% (нууцад хамаарахаас бусад мэдээлэл нээлттэй байлгах, төр, захиргааны байгууллагын шийдвэрийн мэдээлэх, нийтлэх, жил бүр өргөдөл, гомдлыг тайлагнах, хуулийн этгээдийн бүртгэл, ашигт малтмалын бүртгэл, тусгай зөвшөөрөл олгох ажиллагаа нийтэд ил тод байх, хувьчлал, статистикийн мэдээлэл ил тод байх, стандартын шаардлага хангаагүй бүтээгдэхүүнийг нийтэд мэдээлэх г.м), идэвхтэй оролцооны 31% (байгаль орчны, эрүүл мэндийн, хөдөлмөр эрхлэлт, автозамын, барилгын зэрэг салбарт нөхөрлөл, төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн холбоонд төрийн чиг үүргийг шилжүүлэн гүйцэтгүүлэх, худалдан авах ажиллагааны үнэлгээний хороонд иргэд, иргэний нийгмийн төлөөлөл оролцуулах, захиргааны сөрөг нөлөөлөл бүхий шийдвэрийн төсөлд иргэд, ашиг сонирхол хөндөгдсөн этгээдээс санал авах г.м), зохицуулалт хамгийн их хувийг эзэлдэг бол харин зөвлөлдөх 14% (захиргааны хэм хэмжээний акт буюу тодорхой журам, заавар, аргачлал, стандарт боловсруулахад холбогдох байгууллага, иргэн, ААН-ээс санал авсан байх, төрийн байгууллагын дэргэд орон тооны бус зөвлөл байгуулж, бүрэлдэхүүнд нь иргэдийн буюу иргэний нийгмийн төлөөллийг оролцуулсан байх, зөвлөлдөх санал асуулга явуулах г.м), хяналт тавих 13% (хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд хяналт шалгалт хийхэд оролцуулах, иргэдийн бүлэг, нөхөрлөл, төрийн бус байгууллагаар дамжуулан хөндлөнгийн хяналтыг хэрэгжүүлэх, тусгай зөвшөөрөл олгох, дүгнэлт гаргах ажлын хэсэг, бүрэлдэхүүнд орж ажиллах г.м), болон бусад 12% (хөнгөлөлт үзүүлэх, урамшуулах, мал бүхий иргэдийн бүлгийг техник,

хэрэгслээр хангах, хамтран ажиллах гэрээ байгуулах, дэмжлэг үзүүлэх г.м) хэмээх ангиллын гурав нь ойролцоо хувийг эзэлдэг байна (Сүнжид Д, 2019).

Мөн “Монгол Улсын хуулиуд дахь иргэний оролцооны талаарх зохицуулалтын хэрэгжилтэд хийсэн хяналт шинжилгээ”-ний тайланд дурдсанаар дээр нэрлэсэн нийт хуулийн 60 хувьд нь эрх олгосон зохицуулалт, харин 40 хувьд нь үүрэг хүлээлгэсэн зохицуулалт байгаа ажээ. Эдгээр хуулийн зохицуулалтын хэрэгжилтийг дүгнэвэл нийт 30 хувь нь бүрэн хэрэгждэг, 44 хувь нь хэсэгчлэн хэрэгждэг буюу үр дагавар бүрэн бус, харин 26 хувь нь огт хэрэгждэггүй гэж дүгнэсэн байна (Сүнжид Д, 2019).

Дээр дурдсан судалгааны ажлуудын үр дүнгүүдээс үзэхэд иргэний оролцооны эрх зүйн орчин, хууль тогтоомжийн зохицуулалтын хүрээнд давхардал, хийдэл, зөрчил их, заалтууд хэт ерөнхий, тодорхой хэрэгжих механизм, мэдээлэл хүргэх, үр дүнг тооцох зохицуулалт байхгүй, иргэдийг оролцуулах бодит боломж олгосон, эрхийг нь хамгаалсан заалтууд хангалтгүй байгаа нь харагдаж байна. Түүнчлэн хуулийг хэрэгжүүлэх төсөв, санхүүгийн эх үүсвэр тодорхойгүй, хариуцах тодорхой эзэнгүй, хариуцлагын тогтолцоо бүрдээгүй байгаа нь иргэний оролцоог үр дүнтэй хангаж, холбогдох хуулиудыг хэрэгжүүлэхэд сөргөөр нөлөөлж байгааг тэмдэглэсэн байна. Мөн дээрх хуулиудын хэрэгжилт нь төрийн байгууллагын дотоод зохион байгуулалт, төрийн албан хаагчийн ур чадвар, хандлагаас хамаарч байгааг профессор Д.Сүнжид “Иргэний оролцоо чуулган”-ы үеэр онцлон тэмдэглэжээ.

Эрх зүйн орчны хөгжлийн тойм

Монгол Улсын хувьд шууд ардчиллыг хэрэглэх албан ёсны эрх зүйн хэм хэмжээг 1949 оны ард нийтийн санал асуулга явуулах үед гаргаж хэрэглэсэн байдаг. Ард нийтийн санал асуулга буюу орчин үеийн олон улсын нийтлэг хэлээр бол референдум өөрөө шууд ардчиллын хамгийн шалгарсан хэлбэр мөн. Ийм ард нийтийн санал хураалт анх 1439 онд Швейцарын Берн мужид явагдсан бөгөөд түүнээс хойш XX зуунд Франц, Чили, Египет, Өмнөд Солонгос зэрэг орнуудад зохион байгуулагдсан байдаг. Харин Монгол Улсад 1945 оноос хойш ийм санал хураалт явагдаагүй байна.

Ард нийтийн санал асуулга явуулах асуудлаар тэр үеийн МАХН-ын Төв хорооны Улс Төрийн Товчооны 58-р тогтоол, Улсын бага хурал (УБХ)-ын Тэргүүлэгчдийн 76-р тогтоол гэсэн хоёр гол шийдвэр гарсан нь чухамдаа уг ажлыг зохион байгуулах улс төр, эрх зүйн гол удирдамж байв.

МАХН-ын Төв Хорооны Улс төрийн товчоо 1945 оны 9 дүгээр сард “БНМАУ-ын тусгаар тогтносон асуудлын талаар бүх ард түмний санал гаргуулах тухай” 58-р тогтоол гаргасан байна (Монгол Ардын Хувьсгалт Намын тогтоол шийдвэр, баримт бичгүүд. Гуравдугаар боть, 1940-1947, 1985). Тогтоолын тэмдэглэл хэсэгт бүх нийтийн санал хураалтыг зохион байгуулах ажлыг “...намаас явуулж байсан бүхий л кампаниудын дотроос хамгийн том зохион байгуулалт, улс төрийн кампани мөн...”, “...зохион байгуулалт, улс төрийн ажлын том хэмжээний агуу их сургууль мөн” гэх мэтээр дүгнээд намын үйл ажиллагааны зорилтыг зохион байгуулах, тайлбарлан таниулах явдал гэж тодорхойлжээ. Харин уг тогтоолын гурав дахь заалтад “санал хураалтын ажлыг зохион байгуулах журмыг боловсруулан хэрэгжүүлэхийг УБХ-ын Тэргүүлэгчдэд”, дөрөв дэх заалтад “санал хураалтад иргэдийг бүрэн оролцуулах ажлыг зохион байгуулах, тайлбарлан таниулахыг аймаг, хотын Намын хороо, үүрүүд, Эвлэлийн Төв хороонд”, тав дахь заалтад “ухуулан таниулах ажлын агуулгыг тодорхойлж, илтгэл ярианы сэдвүүд, хялбарчилсан өгүүлэл бэлтгэн сонин сэтгүүлд

нийтлэх, лоозон, зурагт хуудсыг хүрэлцэхүйц хэмжээгээр бэлтгэх ажлыг 9 дүгээр сарын 25-ны дотор хийж гүйцэтгэхийг ТХ-ы Суртлын хэлтэст” тус тус даалгажээ.

Энэ тогтоолын агуулгаас үзэхэд энэхүү шийдвэр нь үндэсний хэмжээний томоохон асуудлаар ард нийтийн санал асуулга буюу нийт иргэдийн шууд оролцоог хэрэгжүүлэхэд авч явуулах арга хэмжээний ерөнхий бүтэц, үйл ажиллагааны логик дараалал, удирдлага, зохицуулалтын анхны ерөнхий загварыг багтаасан эрх зүйн орчныг бүрдүүлж өгчээ.

“БНМАУ-ын тусгаар тогтнолын талаарх асуудлын талаар бүх ард түмний саналыг гаргуулах” тухай БНМАУ-ын Бага хурлын Тэргүүлэгчид 1945 оны 9 дүгээр сарын 21-ний өдөр 76-р тогтоол гаргаж, санал хураалт явуулах сонгуулийн үндсэн зарчмуудыг тодорхойлжээ. Эдгээр нь:

- Нутаг дэвсгэрийн зарчим;
- Сонгуулийн насны иргэдийг хамруулах;
- Илээр санал хураах;
- Сайн дурын үндсэн дээр зохион байгуулах зарчмууд байлаа.

УБХ-ын Тэргүүлэгчдээс байгуулсан Төв комиссын тогтоолын дагуу улс орон даяар 3304 салбар комисс, 13 мянга гаруй хурал цуглаан болж, түүнд 700 гаруй иргэд оролцож байжээ. Нийт санал хураах 4252 ажлын хэсэг, түүнд ажиллах 2138 хүнийг томилж, зөвлөн шалгах 304 хэлтэс ажиллав. Ухуулга, сурталчилгааны өргөн хүрээтэй ажил “Тусгаар тогтнолын төлөө хүмүүн нэг бүр” уриан дор зохион байгуулагджээ.

Санал хураалт эхлэх өдөр төв комиссын дарга Г.Бумцэнд радиогоор хэлсэн үгэндээ: “... Манай орны сонгуулийн эрхтэй хүн бүр БНМАУ-ынхаа төрийн тусгаар тогтнолын төлөө саналаа өгч байна. Энэ өдөр БНМАУ-ын ард түмэн эрх чөлөөт тусгаар тогтносон төр засагтаа хязгааргүй хайртай бөгөөд бат нэгдэлтэйгээ дэлхий дахины өмнө батлан илэрхийлж байна. Монголын ард түмний түүх бол эх орныхоо эрх чөлөөт тусгаар тогтносон байдлын төлөө тэмцлийн түүх юм...” гэдгийг онцгойлон дурдсан байдаг.

Анх удаа явагдсан энэ санал хураалт нь монголын ард түмний үндэсний ухамсрыг хүчтэй сэргээсний зэрэгцээ шууд ардчиллын үзэл санаатай холбогдсон зарим санаа авууштай сургамжийг үлдээсэн болно. Тухайлбал,

- Эх орон ард түмний язгуур эрх ашгийг тусгасан төр засгийн бодлогод Монгол Улсын иргэн бүр идэвхтэй, шууд оролцох язгуурын өгөгдөхүүнтэй болохыг нотлон харуулсан,
- Үндэсний тусгаар тогтнол бол монголчуудын үндэсний үнэт зүйлсийн мөнхийн тулгуур багана гэдгийг нотолсон,
- Монголчуудын үндэсний эв нэгдэл бол үеийн үед эх орны тусгаар тогтнолын гол баталгаа байдгийн илэрхийлэл болов.
- Хэдийгээр ганцхан сарын хугацаанд хатуу журамласан зохион байгуулалтаар илээр санал хурааж, гарын үсэг зуруулсан нь ардчиллын үндсэн зарчмыг хангаагүй боловч /хурууны хээ даруулан/ сонгуулийн насны иргэдийг бүрэн хамруулсан, сайн дурын зарчмыг баримталсан зэргээрээ шууд ардчиллын богино хугацаанд хийгдсэн үндэсний хэмжээний том сургалт болсон гэж үзэж болно.

Энд дурдсан үйл явцыг бүхэлд нь дүгнэж хэлбэл, *нэгд*, 1945 онд УБХ-ын Тэргүүлэгчид, МАХН-ын ТХ-ны УТТ-ны тогтоолуудаар журамласан гол үзэл санаа, зарчмууд 1995 оны Ард нийтийн санал асуулгын тухай хуульд ихэнх нь ерөнхий агуулгын хувьд тусгалаа олсон байна. *Хоёрт*, “шууд ардчилал”, “иргэдийн оролцоо”, “зөвшилцөх”, “зөвлөлдөх ардчилал” гэх мэтийн орчин үеийн ардчиллын хэлбэрүүдийн үзэл санааны үр хөврөл 1945 оны ард нийтийн

санал асуулгын үед тавигдаж байжээ. **Гуравт**, үндэсний аюулгүй байдал, үндэсний язгуур эрх ашгийг шууд хөндөж буй тодорхой зарим асуудлаар ард нийтийн санал асуулга явуулах эрх нэгэнт буй болсон боломжийг ашиглах шаардлага олон удаа гарч байсан, одоо ч байгаа гэж үзэж болохоор байна.

Үндсэн хууль ба иргэдийн оролцоо

XX зуунд шууд ардчиллын эрх зүйн орчныг бүрдүүлж өгсөн дараагийн томоохон шийдэл 1992 оны Монгол Улсын Үндсэн хуулиар хийгджээ. Үндсэн хуульд Монгол Улсын хөгжлийн тулгамдсан чухал асуудлаар ард нийтийн санал асуулга явуулах боломжийг эрх зүйн хувьд баталгаажуулж УИХ-ын бүрэн эрхэд “ард нийтийн санал асуулга явуулах, Монгол Улс өөрийн тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдлыг үгүйсгэх аливаа оролдлогыг үл зөвшөөрөх бөгөөд мөнхүү зорилгоор ард нийтийн санал асуулга явуулахыг хориглоно; Сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн олонх нь оролцсон ард нийтийн санал асуулгыг хүчинтэйд тооцож, олонхын санал авсан асуудлыг шийдвэрлэгдсэн гэж үзнэ” гэж заасан байдаг.

Энэ заалтын хоёр дахь өгүүлбэрийг 2019 оны нэмэлт, өөрчлөлтөөр нэмж оруулсан байна. Ингэж санал асуулгад оролцох иргэдийн ирц, олонхын санал авсан дүнгээр тухайн асуудлыг эцэслэн шийдвэрлэхээр тусгасныг ардчилсан нийгэмд төрийн эрх мэдлийг гагцхүү ард түмэн хэрэгжүүлдгийг эрх зүйн хувьд баталгаажуулсан суурь зохицуулалт гэж үзэж болно. 68.2 дугаар зүйлд Улсын Их Хурлын гишүүдийн 2/3-оос доошгүйн саналаар Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар ард нийтийн санал асуулга зарлаж болно гэж заасан нь заавал явуулах шаардлагатай гэлгүй, чөлөөтэй үлдээсэн заалт юм. Үндсэн хуулийн 66.2.2 дугаар зүйлд ард нийтийн санал асуулгын дүн хүчинтэй эсэхийг хянан шийдвэрлэх эрхийг Үндсэн хуулийн цэцэд олгосон байдаг.

Үндсэн хуулийн энэ эрх зүйн боломжийг амьдрал дээр хэрэгжүүлэх тодорхой зохицуулалтыг 1995 онд УИХ-аар баталсан “Ард нийтийн санал асуулгын тухай хууль”-иар хийж өгсөн болно. Уг хуулийн 4-ийн 1-д “Санал асуулгыг төрийн дотоод, гадаад бодлогыг тодорхойлохтой холбогдсон тодорхой асуудлаар ард нийтийн сонголт хийлгэх шаардлага гарсан тохиолдолд явуулна”, 4-ийн 2-т “Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар ард нийтийн санал асуулга явуулж болно”, 4-ийн 3-т “Нэг удаагийн санал асуулгыг хоёроос дээшгүй асуудлаар явуулна”, 13-р зүйлийн 4-т “Санал асуулгыг Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгчийн сонгуультай хамтатган явуулна. Зайлшгүй шаардлагатай гэж Улсын Их Хурал үзвэл бусад үед санал асуулга явуулж болно” гэх мэтээр нарийвчлан зааж хэзээ, хаана, ямар асуудлаар ард нийтийн санал хураалтыг зохион байгуулж болохыг зохицуулж өгсөн байна. Мөн хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан асуудлаар Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Засгийн газар, Улсын Их Хурлын нийт гишүүдийн гуравны нэгээс доошгүй нь хамтарч, мөн зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан асуудлаар Үндсэн хуулийн хорин зургаадугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан хууль санаачлагчид тус тус санал асуулга явуулахыг санаачлах эрхтэй бөгөөд иргэд санал асуулга явуулах тухай саналаа Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Засгийн газар, Улсын Их Хурлын гишүүдэд уламжилна. Энэхүү саналд санал асуулга явуулах болсон үндэслэл, тооцоо, холбогдох бусад баримт бичгийг хавсаргана гэж ард нийтийн санал асуулгыг хэн санаачлах асуудлыг зохицуулсан байдаг. Харин уг хуулийн 12 дугаар зүйлд “1. Тухайн асуудлаар санал асуулга явуулах эсэхийг Улсын Их Хурлын нийт гишүүний гуравны хоёроос доошгүйн саналаар шийдвэрлэнэ. 2. Санал асуулгаар шийдвэрлэх асуудлын агуулгыг илэрхийлсэн асуулт, түүнд өгөх эсрэг утга бүхий хоёр хариултын хувилбарыг Улсын Их Хурал хэлэлцэж батална. Асуулт, хариултыг хоёрдмол утгагүй, товч, тодорхой, ойлгомжтой томъёолж заана” гэж асуулга ямар байхыг, түүнийг ямар субъект батлахыг зааж өгсөн байна.

Монгол Улсад тодорхой асуудлаар ард нийтийн санал асуулга явуулах эрх зүйн боломж аль 26 жилийн өмнө бүрдсэн байна. Харамсалтай нь энэ хугацаанд иргэд, иргэний нийгмийн зүгээс ард нийтийн санал асуулга явуулах талаар цөөнгүй санал гарч байсан ч энэ хуулийг одоо хүртэл хэрэглэж санал асуулгыг зохион байгуулаагүй байна.

Үндсэн хуулийн 3-ын 1 дэх заалтад “Монгол Улсад засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна. Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдэлнэ”, 16-ийн 9 дэх заалтад Монгол Улсын иргэн “Шууд буюу төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан төрийг удирдах хэрэгт оролцох эрхтэй...”, 23-ын 1-д “Улсын Их Хурлын гишүүн бол ард түмний элч мөн бөгөөд нийт иргэн, улсын ашиг сонирхлыг эрхэмлэн баримтална” гэсэн шууд ардчиллын суурь зарчмууд тусгагдсан байдаг. Энд байгаа эхний заалтын тухайд зарим хуульчид энэ бол иргэн л саналаа хэн нэгнээр дамжуулахгүй “шууд” өгөх тухай зохицуулалт (Сарантуяа Ц., 2011) гэж тайлбарладаг боловч Үндсэн хуулийн цэц “гишүүнийг шууд сонгох” гэсэн агуулгаар авч үзэж шийдвэр (Уртнасан Ц., 2015) гаргасан байдаг. Ямар боловч энэ бол Монгол Улсад парламентын сонгуульд иргэд шууд оролцох эрхийг баталгаажуулсан зохицуулалт мөн. Харин Үндсэн хуулийн албан ёсны тайлбар гаргах эрх хаана хадгалагдах тухай асуудал одоогоор нэг мөр шийдэгдээгүй, Цэцийн шийдвэр эцсийнх гэдэг зарчим үйлчилж байгаа учраас албан ёсоор бол иргэд УИХ-ын гишүүнийг шууд сонгох зарчим хуульчлагдаж, сонгуулиуд зохион байгуулагдаж байгаа билээ. Ийм тохиолдолд Цэцийн шийдвэрээ өмнө пропорциональ тогтолцооны элемент оруулж хийсэн сонгуулиар байгуулагдаж ажилласан төр, засгийн бүрэн эрхийн асуудал ойлгомжгүй хэвээр үлдэж байгаа нь манай өвөрмөц кейс болж буй хэрэг юм.

Хоёр заалтын тухайд бол төрийг удирдах хэрэгт иргэд шууд оролцох боломжийг нээж байгааг тайлбарлах шаардлагагүй. Харин гурав дахь заалтын тухайд парламентын гишүүн бол аль нэг намын ч юм уу, тойргийн эрх ашгийг биш гагцхүү Монгол Улсын нийт иргэн, улсын ашиг сонирхлыг эрхэмлэн баримталж ажилладаг ард түмний элч гэдгийг онцолсон зохицуулалт юм. Гэтэл манай сонгогдсон гишүүд үүнийг итгэл үнэмшлийнхээ хэмжээнд биш, зөвхөн ам хэлээрээ ярьчихаад ажил хэрэг дээрээ мартдаг гэдгийг олон судалгааны мэдээлэл (Уртнасан Ц., Монголчууд социологийн судалгаанд... , Судалгааны эмхэтгэл: Цуврал, 2015) нотолдог билээ.

Монгол Улсад шууд ардчиллыг үндэсний хэмжээнд зохион байгуулах Үндсэн хуулиар баталгаажсан эрх зүйн дараагийн нэг чухал зохицуулалт бол Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай заалтууд мөн. Улсын Их Хуралд суудал бүхий нам дангаараа буюу хамтран Ерөнхийлөгчид нэр дэвшүүлж, сонгууль хоёр шаттай байхаар Үндсэн хуульд заасан бөгөөд “Анхан шатны сонгуульд Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхтэй оролцож, Ерөнхийлөгчид нэр дэвшигчийн талаар саналаа нууцаар гаргана” гэж иргэд нийтээрээ шууд сонгох эрхийг баталгаажуулжээ.

Улс төрийн намыг ардчилах, намын ажилд иргэдийн шууд оролцоо, хяналтыг нэмэгдүүлэх нь манай улс төрийн тогтолцоо, ардчиллын томоохон сорилтуудын нэг болоод байв. 2019 оны Үндсэн хуулийн нэмэлт өөрчлөлт энэ талаар бодитой алхам хийсэн юм. Үндсэн хуулийн 19-ийн 2 дахь заалтад “Намыг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн нэг хувиас доошгүй тооны иргэн эвлэлдэн нэгдэж байгуулна” гэсэн зохицуулалтыг нэмж оруулсан билээ. Энэ бол улс төрийн нам байгуулахад иргэд шууд оролцох эрх зүйн суурь зохицуулалт юм. Өөрөөр хэлбэл, иргэдийн ийм өндөр босготой шууд оролцоотойгоор улс төрийн нам байгуулах болсон нь нэг талаар, улс төрийн намын төлөөлөх шинжийг нэмэгдүүлэх, нөгөө талаар, иргэн хүн үзэл бодол, итгэл үнэмшлийнхээ дагуу эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөгөө

хэрэгжүүлэх замаар нийгмийн улс төрийн харилцаанд оролцох боломжийг өргөтгөж байгаагаараа чухал ач холбогдолтой юм. Харин одоо Үндсэн хуулийн энэ заалтын дагуу улс төрийн намын тухай хуулийг шинэчлэх, улмаар намууд үйл ажиллагаагаа зохион байгуулах ажил хүлээгдэж байгаа болно.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд нутгийн удирдлагын хүрээнд шууд ардчиллыг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон эрх зүйн зарим үндсийг тодорхойлсон байна. Уг хуулийн 57-ийн 3-ын “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийг өөрчлөх асуудлыг эдийн засгийн бүтэц, хүн амын байршлыг харгалзан тухайн нутгийн Хурал, иргэдийн саналыг үндэслэн Улсын Их Хурал шийдвэрлэнэ” гэсэн заалтыг 2019 оны нэмэлт, өөрчлөлтөөр “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийг өөрчлөх асуудлыг эдийн засгийн бүтэц, хүн амын байршлыг харгалзан, тухайн нутгийн иргэдийн саналыг үндэслэн Засгийн газрын өргөн мэдүүлснээр Улсын Их Хурал шийдвэрлэнэ” гэж өөрчлөн найруулжээ. Энд юуны өмнө нутгийн хурал гэсэн нэг дамжлагыг хасаж Засгийн газар УИХ-д өргөн мэдүүлэхээр зохицуулсан байна. Эндээс засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийг өөрчлөх бол тухайн нутаг дэвсгэрт ажиллаж амьдарч буй иргэдийн саналд үндэслэхгүйгээр Засгийн газар УИХ-д өргөн мэдүүлэхийг хязгаарлажээ. “Иргэдийн саналд үндэслэн” гэдгийг хэрхэн ойлгож, яаж зохион байгуулахыг Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль болон холбогдох бусад хуулиудаар зохицуулах юм.

Улсын Их Хурал Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөд нийцүүлэн 2020 оны 12 дугаар сарын 24-ний өдөр “Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль”-ийг шинэчлэн найруулж батлахдаа энэ асуудлаар уг хуулийн 13-ын 3-д “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийг өөрчлөх асуудлыг шийдвэрлэхдээ тухайн нэгжийн иргэдийн саналыг авсан байна.

Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалын дагуу нутгийн удирдлагын тогтолцоонд иргэдийн оролцоо, шууд ардчиллыг хэрэгжүүлэх эрх зүйн суурь орчныг бүрдүүлсэн дараагийн зохицуулалт бол нутгийн өөрөө удирдах ёсны асуудлууд мөн. Үндсэн хуулийн 59 дүгээр зүйлийн 2-т “Нутгийн өөрөө удирдах байгууллага нь аймаг, нийслэл, сум, дүүрэгт тухайн нутаг дэвсгэрийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, *баг, хороонд иргэдийн Нийтийн Хурал...*” байх тухай, 60 дугаар зүйлийн 2-т “Засаг даргыг тухайн аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг, *баг, хорооны Хурлаас нэр дэвшүүлж*”, Ерөнхий сайд болон дээд шатны Засаг дарга нь томилох тухай, 62 дугаар зүйлийн 1-д “Нутгийн өөрөө удирдах байгууллага тухайн аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг, баг, хорооны нутаг дэвсгэрийн хэмжээний эдийн засаг, нийгмийн амьдралын асуудлыг бие дааж шийдвэрлэхийн хамт улс, дээд шатны нэгжийн чанартай асуудлыг шийдвэрлэхэд *хүн амыг зохион байгуулж оролцуулах*” тухай тус тус заасан байна. Энд юуны өмнө нутгийн өөрөө удирдах ёсны анхан шатны нэгж болох баг, хорооны нийтийн хурал бол иргэдийн шууд оролцоо буюу шууд ардчиллын байгууллага болохыг, хоёрт, анхан шатны нэгжийн гүйцэтгэх удирдлага буюу Засаг даргад иргэд шууд нэр дэвшүүлэхийг, гуравт, бүх шатны хурлууд аливаа асуудлыг шийдвэрлэхэд иргэдийг зохион байгуулж оролцуулах үүрэг хүлээх зэрэг эрх зүйн тодорхой механизмуудыг суулгаж өгчээ.

Иргэдийн оролцоо ба салбарын зарим хуулийн зохицуулалт

Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалын шинжтэй эдгээр зарчмын заалтууд Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн сүүлийн шинэчилсэн найруулгад нэлээд нарийвчилсан байдлаар зохицуулагдсан байна. Тус хуулийн 32-ын 1-д “Иргэдийн

Нийтийн Хурал нь шууд ардчиллын зарчмын үндсэн дээр үйл ажиллагаагаа явуулдаг, хуулиар олгогдсон бүрэн эрхийг хамтын удирдлагын зарчмын үндсэн дээр хэрэгжүүлдэг, иргэдийн өөрийн удирдлагын байгууллага мөн” хэмээн Үндсэн хуулийн үзэл санааг баяжуулжээ. Энэ заалт нь Иргэдийн Нийтийн Хурал бол шууд ардчиллын зарчмыг бүхий л үйл ажиллагаандаа удирдлага болгодог, шийдвэр нь хамтын байдаг бөгөөд нутгийн удирдлагын анхан шатны нэгжийн эцсийн шийдвэр байдаг, иргэдийн өөрийн удирдлагын байгууллага гэдгийг тодруулж өгсөн байна. Мөн хуулийн 42-ын 1-д Иргэдийн хурлын төлөөлөгч нь “Төлөөлөгчийн үүргээ биелүүлэхгүй байгаа бол тухайн тойргийн сонгогчдын олонхын саналаар төлөөлөгчийг эгүүлэн татна” гэсэн заалт оруулсан нь нутгийн удирдлагын түвшин дэх төлөөллийн ардчиллын хэрэгжилтэд иргэд шууд хяналт тавьж, шаардлагатай тохиолдолд тухайн тойргийн сонгогч иргэдийн олонхын саналаар эргүүлэн татах боломжийг нээсэн байна. Харин төлөөлөгч үүргээ биелүүлэхгүй байгааг яаж тогтоох вэ гэдэг бол жич асуудал, гол нь төлөөлөгч болон иргэдийн аль алиныг нь хариуцлагажуулж байгаа ахиц дэвшил юм.

Уг хуулийн 16-ын 4-т “Сум, дүүргийн төсвийг боловсруулж, батлахдаа харьяалах баг, хорооны иргэдийн Нийтийн Хурлаас гаргасан саналыг авч тусгана. Баг, хорооны үйл ажиллагааны зардлыг харьяалах сум, дүүргийн төсөвт тусгайлан батална” гэсэн зохицуулалтаар иргэд орон нутгийн анхан шатны нэгжийн төсвийг боловсруулах, батлах явцад шууд оролцох бололцоог нээж өгсөн байна. Энэ ажлыг хэрхэн зохион байгуулах тухайд өнөөдөр нэгдсэн удирдамж, аргачлал гараагүй байгаа нь төв болон хөдөөд орон нутгийн удирдлагын байгууллагууд өөрсдийн сонгосон хэлбэрээр эл ажлыг зохион байгуулдаг. Ер нь төсөв боловсруулах, хэлэлцэн батлах, төслийн зарцуулалтыг иргэдэд тайлагнах үр нөлөөтэй тогтолцоо үгүйлэгдэж байгаа гэж үзэж болно.

Энэ хуулиар нутгийн өөрийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх иргэний эрхийг хангах талаар эрх зүйн хувьд нэлээд олон зохицуулалт нарийвчлагджээ. Хуулийн 29-ийн 1-д “Иргэн ... шууд болон төлөөллийн байгууллагаараа уламжлан нутгийн өөрийн удирдлагыг хэрэгжүүлэхэд оролцох”, 29-ийн 2-т сонгох, сонгогдох эрхийн зэрэгцээ “... баг, хорооны Иргэдийн Нийтийн Хуралд өөрөө оролцох, нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллагад өргөдөл, гомдол гаргаж шийдвэрлүүлэх, хууль тогтоомжид заасан журмын дагуу мэдээлэл авах”, 30-ийн 2.1-д иргэн “баг, хорооны иргэдийн Нийтийн Хуралд саналын эрхтэй оролцох” эрхийг тус тус зааж өгсөн байна. Энэ бол нутгийн удирдлагын түвшин дэх шууд ардчиллын хамгийн гол баталгаа, иргэдийн оролцооны хамгийн чухал боломж юм. Харин үүнийг нутгийн удирдлагын байгууллагууд хэрхэн хэрэгжүүлж байгаа, иргэд энэ боломжоо хэр зэрэг ашиглаж байгаа зэрэг нь жич асуудал юм. Энэ тухай дор товч хөндөх болно.

Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн 31 дүгээр зүйл бүхэлдээ нутгийн өөрийн удирдлага дахь иргэний оролцооны асуудлыг зохицуулагдсан байна. Хуулийн 31-ийн 1-д “Сум, баг, дүүрэг, хорооны тулгамдсан асуудлыг хэлэлцэх, зөвлөмж гаргах зорилгоор сонгуулийн эрх бүхий иргэд сайн дураараа хамтарч үзэл бодол, хүсэл зоригоо илэрхийлэх” бөгөөд 31-ийн 2-т зааснаар ийнхүү иргэдийн илэрхийлсэн “...санал, зөвлөмжийг сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, баг, хорооны Иргэдийн Нийтийн Хурал хэлэлцэх үүрэгтэй” юм. Ингэснээр иргэд өөрсдийнхөө ажил амьдралд тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх талаар эрх бүхий байгууллагад хамтарч үзэл бодол, байр сууриа илэрхийлэх эрх зүйн боломж бүрдэж байгаа болно. Мөн хуулийн 31-ийн 3-д “Иргэн сум, дүүргийн эдийн засаг, нийгмийн тулгамдсан асуудлаар нэг удаагийн, эсхүл хэм хэмжээ тогтоосон шийдвэр гаргахыг санаачлах эрхтэй. Энэ санаачилгыг сумын сонгуулийн эрх бүхий

иргэдийн 10-аас доошгүй, дүүргийн сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн таваас доошгүй хувь нь дэмжиж, гарын үсэг зурсан тохиолдолд сум, дүүргийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал хэлэлцэх үүрэгтэй” тухай зохицуулж өгсөн байна. Ийнхүү ИТХ иргэдийн санаачилгыг заавал хэлэлцэж шийдвэр гаргахыг хуульчилсан нь бодлого, шийдвэр гаргахад шууд ардчиллын арга хэлбэрийг ашиглах боломжийг өргөтгөж буй хэрэг юм.

Төрийн бодлого, шийдвэрт иргэд, олон нийтийн санаа бодлыг тусгах боломжийг өргөтгөсөн эрх зүйн зохицуулалтыг энэ хуулийн 31-ийн 4-т “Аймаг, сум, нийслэл, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал шаардлагатай гэж үзвэл нутаг дэвсгэрийнхээ эдийн засаг, нийгмийн тулгамдсан асуудлаар гаргах шийдвэрийн талаар хуульд заасны дагуу зөвлөлдөх санал асуулга явуулж болно” хэмээн зохицуулж өгчээ. УИХ 2017 оны 2 дугаар сарын 9-ний өдөр Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай хуулийг хэлэлцэн баталсан билээ. Зөвлөлдөх ардчилал бол төлөөллийн ардчиллыг шууд ардчилалтай хослуулан хэрэглэх замаар аль алиных нь сул талыг даван туулах зорилгоор сүүлийн 10 гаруй жил олон улсын хэмжээнд хийсэн эрэл хайгуулын үр дүнгээр үүсэн хөгжиж буй ардчиллын шинэ хэлбэр юм.

Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай хуулийн 1-ийн 1 дэх заалтад энэ хуулийн зорилтыг “... нийтийн эрх зүйн хүрээнд зөвлөлдөх санал асуулгыг энэ хуульд заасан асуудлаар зохион байгуулж төрийн үйл хэрэгт зөвлөлдөх арга хэлбэрээр иргэдийн оролцоог хангахад оршино” хэмээн тодорхойлж, мөн хуулийн 3-ын 1-ийн 1-д “зөвлөлдөх санал асуулга” гэж нийтийн ашиг сонирхлыг хөндсөн асуудлаар эрх бүхий этгээд “... шийдвэр гаргахын өмнө болон түүнийг хэрэгжүүлж, сахин мөрдөж байгаа байдлын талаар тохиолдлын зарчмаар түүвэрлэн сонгосон иргэдээс тусгай бэлтгэсэн асуултаар санал авах замаар иргэдийг төрийн үйл хэрэгт оролцуулах цогц үйл ажиллагааг” ойлгохоор заасан байна. Мөн хуулийн 4-р зүйлд **Зөвлөлдөх санал асуулгын зорилгыг:** а/. 4.1.1. нийгэм, эдийн засгийн тулгамдсан асуудлыг иргэдийн туслалцаатай олж илрүүлэх; б/. 4.1.2. тухайн асуудлын эрэмбэ, түүнийг шийдвэрлэх арга зам, гаргах шийдвэрийн талаар иргэдтэй зөвлөлдөх; в/. 4.1.3. иргэд, олон нийтэд тулгамдсан асуудлын талаар мэдлэг, мэдээлэл өгөх; г/. 4.1.4. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Гуравдугаар зүйлд заасан төрийн үйл хэрэгт оролцох иргэдийн оролцоог хангах гэсэн дөрвөн үндсэн чиглэлээр тодорхойлжээ.

Зөвлөлдөх санал асуулгыг явуулах зарчмууд нь бүхэлдээ иргэдийн оролцооны чадавхыг бэхжүүлж, зөвлөлдөж буй асуудлын талаар зохих мэдлэгтэй, хангалттай мэдээлэлтэй байж, үзэл, бодол байр сууриа чөлөөтэй бие дааж илэрхийлэх боломжийг олгоход чиглэгдсэн байна. Хуулийн 5-р зүйлд: хууль дээдлэх; иргэний бодитой, шууд оролцоог хангах; иргэний үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөөг хангах; олон талт мэдээллээр тэгш хангах; ил тод, нээлттэй байх; хараат бус байх; харилцан зөвлөлдөх; үр нөлөөтэй байх гэсэн 8 үндсэн зарчмыг заасан байна.

Хуулийн 6-р зүйлд: а/. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлыг Улсын Их Хурал хэлэлцэн шийдвэрлэх үндэслэл, шаардлагыг тодорхойлох, б/. орон нутгийг хөгжүүлэх сангаас хэрэгжүүлэх төсөл, арга хэмжээ, в/. хот, суурин газрын хэсэгчилсэн төлөвлөлт /нийтийн эзэмшлийн цэцэрлэгт хүрээлэн, ногоон байгууламж/ гэсэн гурван багц асуудлыг заавал зөвлөлдөх санал асуулга явуулахаар зохицуулж өгчээ. Үүний зэрэгцээ шийдвэр гаргах эрх бүхий этгээд бусад асуудлаар зөвлөлдөх санал асуулгыг санаачлан явуулах боломжийг хуулиар нээж өгсөн байна.

Энэ хуулийн дагуу Зөвлөлдөх санал асуулгыг улсын хэмжээнд, эсхүл засаг захиргааны тодорхой нэгжийн хэмжээнд зохион байгуулж болох бөгөөд нийтийн ашиг сонирхолд хамааралтай тодорхой асуудлаар зөвлөлдөх санал асуулга явуулах талаар нийслэлийн хэмжээнд 500-аас дээш, дүүрэгт 300-аас дээш, аймагт 100-аас дээш, суманд 50-аас дээш тухайн нутаг дэвсгэрт байнга оршин суугч иргэний гаргасан санал, хүсэлтийг шийдвэр гаргах эрх бүхий этгээд хэлэлцэн шийдвэрлэх үүрэгтэй юм.

Мөн “Монгол Улсын хуулиуд дахь иргэний оролцооны талаарх зохицуулалтын хэрэгжилтэд хийсэн хяналт шинжилгээ”-ний тайланд дурдсанаар дээр нэрлэсэн нийт хуулийн 60 хувьд нь эрх олгосон зохицуулалт, харин 40 хувьд нь үүрэг хүлээлгэсэн зохицуулалт байгаа ажээ. Эдгээр хуулийн зохицуулалтын хэрэгжилтийг дүгнэвэл нийт 30 хувь нь бүрэн хэрэгждэг, 44 хувь нь хэсэгчлэн хэрэгждэг буюу үр дагавар бүрэн бус, харин 26 хувь нь огт хэрэгждэггүй гэж дүгнэсэн байна (Сүнжид Д., 2019)

Дүгнэлт

Дээр дурдсан судалгааны ажлуудын үр дүнгүүдээс үзэхэд иргэний оролцооны эрх зүйн орчин, хууль тогтоомжийн зохицуулалтын хүрээнд давхардал, хийдэл, зөрчил их, заалтууд хэт ерөнхий, тодорхой хэрэгжих механизм, мэдээлэл хүргэх, үр дүнг тооцох зохицуулалт байхгүй, иргэдийг оролцуулах бодит боломж олгосон, эрхийг нь хамгаалсан заалтууд хангалтгүй байгаа нь харагдаж байна.

Түүнчлэн хуулийг хэрэгжүүлэх төсөв, санхүүгийн эх үүсвэр тодорхойгүй, хариуцах тодорхой эзэнгүй, хариуцлагын тогтолцоо бүрдээгүй байгаа нь иргэний оролцоог үр дүнтэй хангаж, холбогдох хуулиудыг хэрэгжүүлэхэд сөргөөр нөлөөлж байгааг тэмдэглэсэн байна. Мөн дээрх хуулиудын хэрэгжилт нь төрийн байгууллагын дотоод зохион байгуулалт, төрийн албан хаагчийн ур чадвар, хандлагаас хамаарч байгааг судалгааны үр дүнгүүдэд тэмдэглэжээ.

Энэ бүхнийг дүгнэж үзвэл Монгол Улсад шууд ардчиллын хэлбэрийг дангаар нь болон төлөөллийн ардчиллын тодорхой хэлбэрүүдтэй хослуулан хэрэгжүүлэх замаар төрийн бодлого шийдвэр гаргах, хэрэгжүүлэх, хэрэгжилтийг хянан магадалж үнэлэх зэрэг бодлогын циклийн аль ч шатанд иргэд, олон нийтийн оролцоог өргөн хүрээнд хангаж ажиллах эрх зүйн боломж үндсэндээ бүрдсэн байна. Гол нь бодлого, эрх зүйн хүрээнд бий болсон орчныг үр өгөөжтэй ашиглаж шийдвэр гаргах, хэрэгжилтийг хангах, хянаж үнэлэх ажлыг зохион байгуулахдаа иргэд, олон нийтийн оролцоог сайн хангаж, шууд ардчиллыг хэрэгжүүлэх талаар өнөөдөр шаардлагын хэмжээнд хүрч ажиллахгүй байна.

Баг, хороог нутгийн өөрөө удирдах бие даасан нэгж (нийтийн эрх зүйн субъект) болохынх нь хувьд бэхжүүлж, баг, хороог байгуулахад баримтлах хүн амын болон өрхийн тоо, байршил, аж ахуй, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний чиглэл гэх мэт шалгуурыг тодорхой болгон хуульчилж мөн чанарт нь нийцсэн тодорхой чиг үүрэг, бүрэн эрхийг олгох чиглэлээр эрх зүйн хувьд баталгаажуулах шаардлагатай. Баг, хорооны иргэд оршин суугаа нутаг дэвсгэр нутагтаа амьдрах орчин нөхцөлөө бүрдүүлэх, өдөр тутмынхаа тулгамдсан асуудлыг шууд оролцооны зарчмаар зөвшилцөн хамтын шийдвэр гаргахтай холбогдсон асуудлыг бие даан эрхлэх чиг үүргийг хэрэгжүүлэхээр хуульчлах шаардлагатай байна.

Ашигласан материалын жагсаалт

Монгол Ардын Хувьсгалт Нам. (1985). *Монгол Ардын Хувьсгалт Намын тогтоол, шийдвэр, баримт бичгүүд* (Гуравдугаар боть, 1940–1947). Улаанбаатар.

- НҮТББ, И. н. (2019). *Иргэний оролцоо: Гарын авлага*. Улаанбаатар.
- Сарантуяа, Ц. (2011). *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: Гарын авлага*. Улаанбаатар: Хууль зүй, дотоод хэргийн яам.
- Сүнжид, Д. (2019). Иргэдийн оролцооны эрх зүйн орчин. *Иргэний оролцоо чуулганы эмхэтгэл*. Улаанбаатар.
- Уртнасан, Ц., & Ц., Ц. (2015). Монголчууд социологийн судалгаанд... *Судалгааны эмхэтгэл: Цуврал*. Улаанбаатар.
- Зүльфикар, С. (2016). *Иргэдийн оролцоо, засаглалын тухай* [Гарын авлага/Илтгэл]. Монгол Улсын Үндсэн хууль. (1992/2019).
- Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай хууль. (2011).
- Шилэн дансны тухай хууль. (2015).
- Нийтийн сонсголын тухай хууль. (2015).
- Хууль тогтоомжийн тухай хууль. (2015).
- Захиргааны ерөнхий хууль. (2015).
- Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай хууль. (2017).
- Төрийн албаны тухай хууль. (2017).
- Залуучуудын хөгжлийн тухай хууль. (2017).
- Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль. (2020).